

Veenhuizen: bijzondere wisselwerking tussen architectuur en stedenbouw

J.T.B. KRUIGER

Zowel uit de beginperiode als uit de latere 'gevangenistijd' zijn nog gebouwen, wegen en andere sporen in het landschap te zien. Veenhuizen toont nog veel van het oorspronkelijke, hiërarchische karakter. Na de oorlog is de stedelijke structuur echter hier en daar aangetast. Om verdere teloorgang te voorkomen zullen snel maatregelen genomen dienen te worden.

Een hofje voor een klasse van lieden zonder eergevoel', zo typeerde het Tweede Kamerlid Van Houten Veenhuizen in 1876 (aangehaald in Petersen, 1978, p. 803). Een weinig flatteuze kwalificatie voor het door de Maatschappij van Weldadigheid ingerichte gebied. Van Houten sprak deze woorden op een kritisch moment in de geschiedenis van Veenhuizen. Ter discussie stond, zoals ook nu, de toekomst van het gebied (zie o.m. Bewaring verzekerd, 1991). Toen kwam Veenhuizen goed uit de strijd. Het gebied kreeg een bestemming als Rijkswerkinrichting en werd, met behoud van de kenmerkende elementen, aangepast. Nu beleeft Veenhuizen opnieuw een kritisch moment. In een poging een handreiking te doen naar een verantwoord toekomstig gebruik, staat in dit artikel de bijzondere inrichting van het gebied centraal.

Tijdens het Monumenten Inventarisatie Project (Prins, 1991) is Veenhuizen voor het eerst systematisch in kaart gebracht. Opvallend was de bijzondere wisselwerking tussen de stedenbouw-

kundige structuur en de architectonische invulling. Die bijzondere wisselwerking vertoont in alles een sterke hiërarchie. Dat heeft te maken met de hoofdrolspeler van het eerste uur, Johannes van den Bosch, alsmede met de wijze waarop het gebied is gebruikt en later door Justitie is aangepast.

VAN DEN BOSCH EN DE ARMENZORG

De oprichting van de Maatschappij van Weldadigheid in 1818 was een initiatief van de genie-officier Johannes van den Bosch. Hij was een gedreven figuur die zijn strepen had verdiend in de koloniën van Nederlands Indië. Van den Bosch was daar op achttienjarige leeftijd begonnen als eerste luitenant. Zijn hoofdtaak was te zorgen voor de bouw van fortificaties en versterkingen. De wijze waarop hij het land diende, werd beloond met een serie bevorderingen met als bekroning de benoeming tot generaal-majoor in 1816. De hoofdpersoon van de Maatschappij van Weldadigheid is dus een militair-ingenieur,

Van de oorspronkelijke carré-vormige gebouwen is alleen het Tweede Gesticht nog in hoofd-vorm bewaard gebleven.

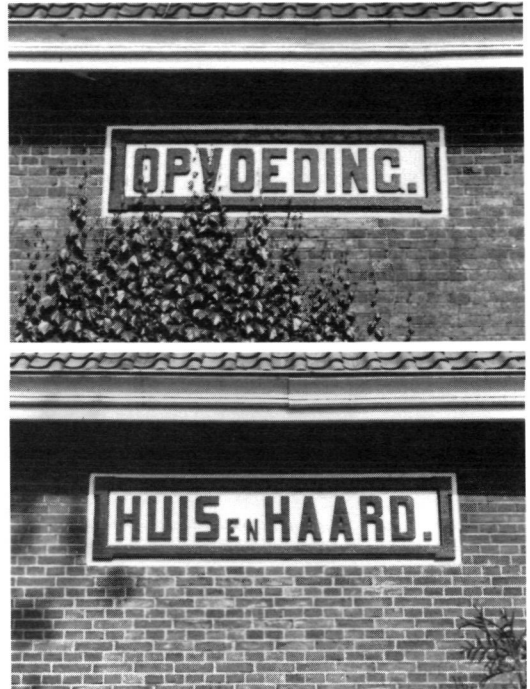
en niet zo maar één.

Vanaf 1817 hield Van den Bosch zich bezig met de strijd tegen de armoede. Wat de aanleiding is geweest, is niet geheel duidelijk. Mogelijk is hij van regeringswege benaderd. Dat zou niet verwonderlijk zijn omdat de armenzorg aan het begin van de 19e eeuw een groot probleem was. Van den Bosch' geschrift, dat de aanleiding vormde tot de oprichting van de Maatschappij van Weldadigheid, stelt een efficiënte aanpak voor. Het gaat om *de beste wijze van invoering, en de belangrijkste voordeelen eener algemeene armen-inrigting...* (Verhandeling..., 1818).

Gevoel voor pathetiek had Van den Bosch zeer zeker. Hij wist goed in te spelen op de sentimenten van de gegoede burgerij, de medefinanciers van het hele project. Hij schreef dat zijn wijze van armenzorg noodzakelijk was *om die verschrikkelijke uitbarstingen, waarmede de rust der maatschappij van den kant harer noodlijdende leden van verre bedreigd wordt, nog intijds af te weren.* De Maatschappij van Weldadigheid moest niet alleen worden opgezet om de armen te helpen maar ook om ze te weren uit het openbare leven.

De uitvoering van de plannen was in eerste instantie gericht op de realisering van landbouwkoloniën in de omgeving van het Drentse Vledder. Deze koloniën groeiden uit tot de plaatsen Frederiksoord, Wilhelminaoord en Willemsoord. Al spoedig bleek dat een aantal personen zich niet wist aan te passen aan de omstandigheden in de koloniën. De speciaal opgestelde 'Reglementen en Voorwaarden' werden door hen regelmatig overtreden. Voor deze mensen werd een strengere discipline geëist. In 1819 kreeg de Maatschappij van Weldadigheid de mogelijkheid een aparte inrichting te stichten. Toen kreeg zij namelijk de beschikking over het verlaten verdedigingswerk de Ommerschans in de Overijsselse gemeente Avereest.

Maar daar bleef het niet bij want in de periode 1822-1824 werd 3000 morgen grond aangekocht in de buurtschap Veenhuizen (gemeente Norg) met als doel om daar speciale maatregelen te treffen voor de opvang van vondelingen en wezen.

Hiervoor was een mammoetcontract gesloten met de overheid. Per kind moest gedurende 16 jaar, jaarlijks f 40,- worden betaald.

HET ORTHOGONAAL STELSEL

Op het moment van aankoop was Veenhuizen een typisch Drents landschap waar enkele boerderijen stonden. Voor Van den Bosch was het duidelijk dat er een nieuwe orde moest komen in dit landschap. Hij bedacht daarvoor een rationele structuur. Het landschap werd doorsneden door een zo recht mogelijk gegraven hoofdkanaal, de Kolonievaart, met haaks daarop een zestal wijken. De wijken werden op een onderlinge afstand van 750 meter gegraven en halverwege die afstand kwam evenwijdig aan de wijken een kavelsloot. Hier en daar zijn bijzondere elementen zichtbaar, zoals een schutsluis of een brug. Als logisch gevolg kwam in samenhang met de gegraven waterwegen een rechthoekig wegennet tot stand.

Zodoende ontstond er een typerend en zeer waardevol orthogonaal stelsel. Dit stelsel werd

visueel geaccentueerd door de laanbeplanting.

Zoals ook in de 'vrije' koloniën bleef het werken op het land uitgangspunt van de hele onderneming. De landarbeiders, oftewel de kinderen, werden ondergebracht in drie grote, opvallende gestichtsgebouwen. Er werd gekozen voor een evenwichtige spreiding over het landschap zodat rond elk gebouw voldoende land bewerkt kon worden. De stedenbouwkundige structuur werd verder ingevuld met de bouw van een serie boerderijen. Per gesticht moesten er acht komen. Deze inmiddels verdwenen of vervangen boerderijen lagen stelselmatig verdeeld over het land. Het orthogonale stelsel, de gestichten en de boerderijen bepalen de aanvankelijke hiërarchie in Veenhuizen.

Toen bleek dat niet iedereen geschikt was om op het land te werken, kwamen er gebouwen bij voor meer fabrieksmatige arbeid. Het betreft onder meer de eerste stoomfabriek van Drenthe uit 1839, nu niet veel meer dan een ruïne waarin kerkuilen huizen. Maar wat vooral van belang is, is dat met deze ontwikkeling een functionele clustering rondom de gestichten ging groeien. Een ontwikkeling die eigenlijk tot vrij recent is voortgezet.

Van een andere orde is de clustering van een aantal centrale voorzieningen waaronder de achtkantige Hervormde kerk uit 1825 en de synagoge uit 1839. Ook kwam hier een korenmolen. Doelbewust kwamen deze voorzieningen niet in de directe nabijheid van de gestichten maar op een centrale plaats, eenvoudig bereikbaar vanuit alle gestichten.

DE GESTICHTSGBOUWEN

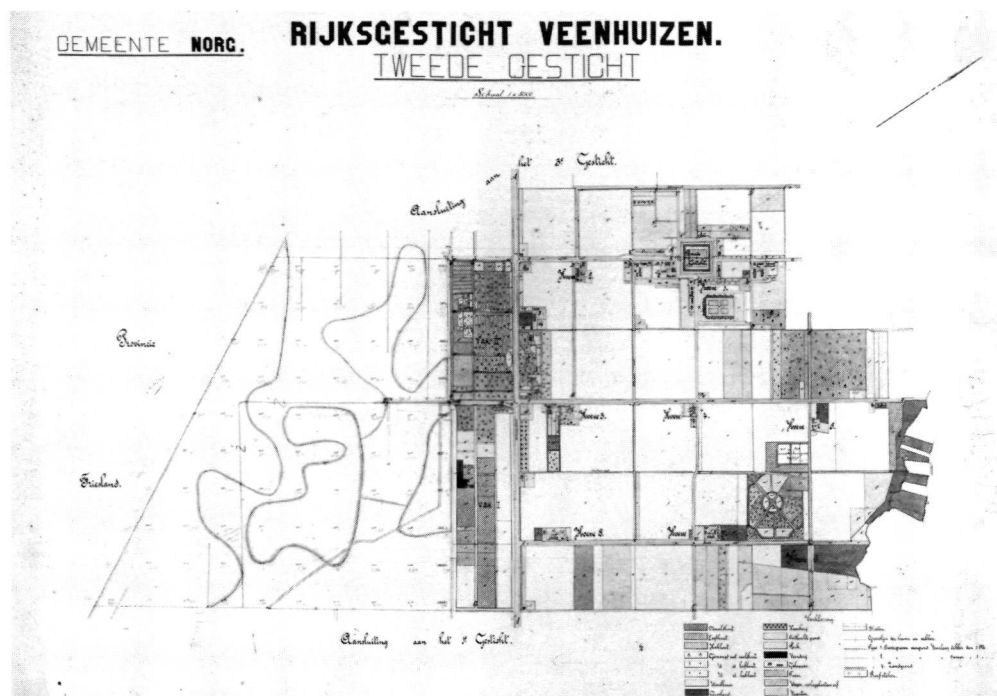
De wijze waarop vondelingen en wezen gehuisvest moesten worden, was in 1819 door Van den Bosch naar voren gebracht. Hij zag het als ideaal dat de kinderen in groepen van zes, samen met een huisleider, zouden wonen in afzonderlijke hoeven. Zo konden ze optimaal hun opvoeding en verantwoordelijkheid verkrijgen. Opvallend is dat dit door de Verlichtingsidealen ingegeven concept niet werd gevolgd,

want Veenhuizen kreeg gestichtsgebouwen. Er was behoefte aan een strenger regime. In het door de Maatschappij uitgegeven periodiek *De Star* stond in 1822 een artikel over deze zaak waarbij een combinatie van weldadigheid en correctie werd bepleit. De weldadigheid werd gezien in de zorg voor huisvesting, een gezonde omgeving en arbeid. Het correctionele aspect werd bepaald door de zware landarbeid en de volledige afzondering van de stedelijke milieus.

De keus van gestichtsverpleging werd in een brief van 14 april 1823 door Van den Bosch verder uitgelegd (Kloosterhuis, 1981, p. 125). Daaruit blijkt dat de slechte ervaringen uit de vrije koloniën, waar wel met opvang in hoeven werd gewerkt, een belangrijke rol hebben gespeeld. Het grootste probleem vormde de functie van huisleider die was toebedacht aan een armlastig gezin. Maar, zo bleek uit de praktijk, van deze mensen kon geen goede opvoeding verwacht worden. Van den Bosch' ontwerp voorzag in een terugdringen van de rol van de armlastige gezinnen door zaalverpleging te introduceren. Wel bleef het mogelijk om de kinderen alsnog bij de gezinnen te voegen. Dat dit ooit is gedaan, is niet waarschijnlijk en het lijkt dus meer een compromis in de richting van voorstanders van de oorspronkelijke aanpak.

Net als het stedenbouwkundig patroon van Veenhuizen, kent ook het gestichtsgebouw een duidelijke hiërarchie. In de eerste plaats komt dit tot uitdrukking in de prominente ligging in de as van de Vijfde Wijk met een centrale plaats voor de toegangspoorten. Daarnaast blijkt de hiërarchie vooral uit de indeling van het gebouw. Zo was er een duidelijke geleiding tussen een binnen- en buitenschil, waren op strategische plaatsen toezichtsposten aangegeven en werden de ruimten voor de ambtenaren, als meest representatief onderdeel, aan weerskanten van de hoofdpoot gesitueerd.

Op basis van het enige gestichtsgebouw dat in hoofdvorm nog bestaat en met behulp van archiefstukken, kan een indruk worden verkregen van de oorspronkelijke gebouwen. Het

Deze deelkaart van Veenhuizen is rond 1910 gemaakt in opdracht van het Ministerie van Justitie. De kaart toont de orthogonale structuur, de spreiding van boerderijen behorend bij het Tweede Gesticht, de clustering van functies en tevens het grondgebruik. Het is een continuering van de principes die door de Maatschappij van Weldadigheid zijn ingezet. In het centrum van de kaart liggen de centrale voorzieningen waaronder de Hervormde kerk (Bron: Rijksarchief Drenthe).

waren drie carré-vormige, van een omgrachting voorziene gebouwen met zijden van ongeveer 145 meter. De gebouwen telden één bouwlaag en hadden een dubbel zadeldak met zakgoot. Kenmerkend voor de opzet is de opbouw met een binnen- en buitenschil die van elkaar gescheiden werden door een tussenmuur. Aan de buitenkant waren 102 eenkamerwoningen ingericht voor de arbeidersgezinnen. De binnenschil, gericht op de grote binnenplaats, bood ruimte aan 12 kinderzalen. Indien dit noodzakelijk werd gevonden, was

het mogelijk, overeenkomstig de oorspronkelijke idealen, de tussenmuur door te breken en de kinderen te integreren bij de arbeidersgezinnen. De oorspronkelijke benaming van de zalen maakt duidelijk dat de verplichte deelname aan het arbeidsproces centraal stond want niet de leeftijd van de kinderen maar de verplichte verdiende per week bepaalde de naam van iedere zaal. Men had het respectievelijk over de zaal van 7, 14, 21, 25 of 28 stuivers.

De gestichtsgebouwen behoorden qua oppervlakte tot de grootste bouwmassa's van Nederland. Als type worden ze wel vergeleken met militaire kazernesgebouwen, tucht- of rasphuizen en grootschalige werkhuizen. Gezien de reputatie van de militair Van den Bosch is dat niet vreemd. Door de opmerking van Mens (In: Berends e.a., 1984, pp. 48-49) over de carré als bouwkundige structuur en het principe van de 'totale institutie', wordt het hiërarchisch karakter bevestigd. Onder totale institutie wordt verstaan: de oplegging van een netwerk van gezags- en machtsverhoudingen volgens een gesloten normstelsel.

Het is vooral Van den Bosch die Veenhuizen heeft gemaakt tot wat het nu nog zo duidelijk toont: een dominerende, hiërarchisch getinte stedenbouwkundige structuur met een daarbij passende bebouwing. Maar Van den Bosch was misschien te groots bezig. Kloosterhuis (1981, p. 27): *Door zijn optimisme, gevoegd bij zijn onuitputtelijke verbeeldingskracht, had hij echter de neiging al zijn onderneming te haastig en te groots op te zetten.* Dit is een terechte opmerking want de kritiek op de hele onderneming van Van den Bosch is niet van de lucht. Volgens Brinkgreve (1889, p. 12, 13, 17 en 18) komen daarbij steeds twee aspecten in beeld. In de eerste plaats is sprake van een verkeerde berekening van kosten en van opbrengsten. In de tweede plaats weken af van twee grondbeginselen. In plaats van een inkomen naar prestatie werd namelijk een basisuitkering gegeven. Aan de eis dat alleen gezonde mensen naar de Maatschappij van Weldadigheid mochten komen, werd evenmin vastgehouden. Kort na de ingebruikneming van het eerste gesticht, werden bijvoorbeeld bedelaars en landlopers toegelaten.

OVERNAME DOOR HET RIJK

De financiële positie van de Maatschappij van Weldadigheid was halverwege de 19e eeuw zo zwak, dat Veenhuizen werd overgedragen aan het Rijk. Zoals de Staatscommissie van 1854, die een onderzoek deed naar de Maatschappij van Weldadigheid, aangaf (Berends, e.a., 1984, p. 33): *... de staat neme tot zich wat tot zijn werkkring behoort: de zorg voor veroordeelde en aangehouden bedelaars en vondelingen.*

Van 1859 tot 1874 stond Veenhuizen onder het beheer van het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Een aanpassing van de organisatiestructuur was noodzakelijk. Veenhuizen kreeg een directeur met een eigen directeurswoning. De positie van de ambtenaren ging geleidelijk vooruit. Zo werden er betere woningen gebouwd voor de onderwijzers van het Derde Gesticht. Bovendien kwam er een vrijstaand ziekenhuis, het leprozengebouw, voor de opname van

bemettelijke zieken.

Het karakter van Veenhuizen verschoof steeds meer in de richting van een strafinrichting. Nabij het Tweede Gesticht werd onder het beheer van Binnenlandse Zaken een cellengebouw geplaatst. Het lag uiteindelijk in de bedoeling dat Veenhuizen overging naar het Ministerie van Justitie. Dat gebeurde in 1875. Aanvankelijk leidde dat nauwelijks tot grootscheepse wijzigingen maar met de aanwijzing tot Rijkswerkinrichting bij wet van 3 januari 1884 kwam Veenhuizen in een stroomversnelling.

VERSTERKING VAN DE STEDEBOUWKUNDIGE STRUCTUUR

Om goed te functioneren was het noodzakelijk dat het gebouwenbestand van Veenhuizen werd aangepast. Opvallend is dat deze aanpassingen de stedenbouwkundige structuur niet nadelig hebben beïnvloed, integendeel zelfs. Dit was misschien niet zo verwonderlijk omdat Justitie minstens zo'n sterke hiërarchie kende als Veenhuizen op dat moment vertoonde. Maar er is meer aan de hand en dat hangt vooral samen met het feit dat de bouwwerken onder de verantwoordelijkheid vielen van de Ingenieur-Architect der gevangenen en rechtsgebouwen. Vanaf 1883 tot eind 1914 was dat Willem Cornelis Metzelaar. Door hem werd het merendeel van de huidige bebouwing gerealiseerd en daarom is hij van bijzonder grote betekenis voor Veenhuizen. Andersom overigens ook, want het grootste en veelzijdigste deel van het oeuvre van Metzelaar staat in Veenhuizen.

De ingrepen van Metzelaar vormen een verdere uitbouw van het door Van den Bosch ingezette hiërarchische stedenbouwkundige patroon. Dit geschiedde in de eerste plaats door de bestaande stedenbouwkundige hoofdstructuur te respecteren. Metzelaar was pragmatisch genoeg om de vitaliteit er van in te zien en hield daarom vast aan de orthogonale structuur. Ook de invulling van de structuur werd door hem aangehouden. De lokaties van de gestichtsgebouwen of, zoals ze nu werden genoemd, Rijkswerkin-

richtingen en de boerderijen bleven zoveel mogelijk gehandhaafd. De clustering van functies rond de gestichten en rond de Hervormde kerk, werd verder uitgebreid. Slechts op enkele onderdelen werd een wijziging uitgevoerd, zoals de aanpassing van de Kolonievaart nabij Huis ter Heide en nabij het Eerste Gesticht.

Een ander aspect vormt de versterking van de hoofdassen. Het is een gevolg van de aanpassing van de gestichtsgebouwen. Het nieuwe beleid tolereerde geen inpandige ambtswoningen. Het personeel, overigens flink in aantal toegenomen, werd nu gehuisvest in aparte woningen die langs de bestaande wegen werden gebouwd. Het gros van de woningen werd evenwijdig aan de wegen gebouwd waardoor een visuele versterking van de rechte assen werd verkregen. Daarnaast, en dat toont de hiërarchie, werden vooral de hogere functies geplaatst langs de belangrijkste wegen; de Hoofdweg, de Generaal van den Boschweg en de Hospitaallaan.

Het derde versterkende aspect wordt gevormd door de architectuur. Bij Metzelaar is de vormgeving van het gebouw een weerspiegeling van de importantie van de functie. Dat uit zich in de grootte van het gebouw maar vooral in de toepassing van decoratieve elementen. Zo zijn de

beide Rijkswerkinrichtingen, Esserheem en Norgerhaven, groot opgezet. De symmetrie, met centraal een poort versierd met trapgevel, speklagen en smeedijzeren windvaan, beklemtoont de strengheid van het gebouw. Andere sierende elementen zijn de alternerende segmentvormige en driehoekige frontons.

Stilistisch staat Metzelaar dicht bij het laat-19e eeuwse Neo-renaïssancisme. Deze stijl is bij uitstek geschikt om via ambachtelijke ornamenten, de status van een gebouw uit te drukken. Metzelaars architectuur is ondanks de toepassing van ambachtelijk details, vooral sober van aard.

Toch is dat niet het enige architectonische middel dat door Metzelaar werd ingezet. Metzelaar bediende zich van, en het kenmerkt de naar vernieuwing strevende 19e eeuwse civiel-ingenieur, een uitvoerige gebouwtypologie. Het fraaist is dat te zien aan de woningen waarvoor hij in totaal zeven types heeft ontworpen. Elk type was gekoppeld aan een functie. Hoe belangrijker de functie was, hoe groter en voornameer het huis. De ambtenaren met enig aanzien kregen bovendien een huis waarop in grote letters een naam stond aangegeven. Een naam met een moraliserende strekking die tegelijkertijd een duiding gaf voor het ambt van de bewoner. Elke

Het frontgebouw van de Rijkswerkinrichting Esserheem is opgetrokken in de traditie van het neo-renaïssancisme. Een recentelijke uitbreiding, waarvan hier een gedeelte te zien, versterkt de symmetrie van het gebouw.

woning kent, individueel of met het buurpand, een symmetrische opbouw. Deze kenmerken, gecombineerd met de repetitie van woningen, vormen een bekrachtiging van het zo systematisch opgezette Veenhuizen.

Zeer opmerkelijk binnen deze ontwikkeling is het door Metzelaar rond 1890 ontworpen boerderijtype, een type dat wordt aangeduid als Middehuis-type. In de geest van het gebied werd zelfs binnen de boerderij een scheiding van functies aangebracht. Het hoger opgetrokken woonhuis lag in het midden en één schuurgedeelte was als stal in gebruik, het andere als opslagruimte. Tezamen met de al even bijzondere overkappingen van de mestvaalten, geeft Metzelaar blijk van zijn drang tot vernieuwing.

Een laatste aspect dat door Metzelaar werd ingebracht om de hiërarchie te bevestigen, is de beplanting. Door de Maatschappij van Weldadigheid was de laanbeplanting aangebracht, als een versterkend element in het beeld van de orthogonale structuur. Metzelaar schonk daarnaast aandacht aan de erfbeplanting. Bij het toenemend aantal woningen en dus van het aantal functies, bleek dit bij uitstek een middel om onderscheid aan te brengen. Zo werd een bruine beuk geplant op het erf van een directeurswoning.

DE WAARDE EN TOEKOMST VAN VEENHUIZEN

Samengevat verkreeg Veenhuizen, door de inzet van de Maatschappij van Weldadigheid, een zeer bijzondere functie en inrichting, een inrichting met een hiërarchisch karakter. De ingrepen van Metzelaar vormen een voortzetting van dat hiërarchische beeld. Architectonisch, stedenbouwkundig maar vooral ook cultuurhistorisch is hier sprake van een uniek en bijzonder waardevol gebied dat de moeite van het behouden en versterken waard is.

Veenhuizen toont nog veel van het oorspronkelijke karakter, maar in de na-oorlogse periode is de afkalving van het gebied geleidelijk aan begonnen. Een aantal gebouwen staat leeg of is al verdwenen. De infrastructuur is aangepast met

als gevolg een verwaarlozing van het karakteristieke profiel met de laanbeplanting. Grote wijzigingen dienen zich op vrij korte termijn aan, doordat Justitie zich voor wat betreft Veenhuizen terugtrekt op haar primaire taak: het gevangeniswezen.

Om de verdere teloorgang van Veenhuizen te voorkomen, zijn voorbereidingen in gang gezet om de cultuurhistorische en ruimtelijke kwaliteiten van het gebied te beschermen. Aanwijzing van het gebied als beschermd gezicht en aanwijzing van vele nieuwe rijksmonumenten dragen daar aan bij. Minstens zo belangrijk is de planvorming voor de toekomst van Veenhuizen. De ingrepen van Metzelaar, zoals hierboven gekarakteriseerd, geven een indicatie van de dynamiek van de stedenbouwkundige structuur. Het gebied heeft, met behoud van de waarden, potenties in de recreatieve sfeer of als natuurpark. Straks in 2022, als Veenhuizen tweehonderd jaar oud is, herbergt het wellicht de neurotici van onze maatschappij die toezijn aan vakantie.

Veenhuizen: the special relation between architecture and town-planning

When an inventory was made of buildings and sights qualifying for protection as national heritage in the province of Drenthe (Monumenten Inventarisatie Project – see Prins, 1991), Veenhuizen turned out to be of very special significance. The history of Veenhuizen is closely connected with the history of the Maatschappij van Weldadigheid (Benevolent Society) an organization founded by major-general Johannes van den Bosch in 1818. The aim of the society was to improve the conditions of life for the poor by means of the establishment of agricultural colonies.

In Veenhuizen special measures were taken for the care of orphans. Van den Bosch redesigned the landscape according to an orthogonal structure in which three large institutions were surrounded by farms and cultivated land. Van den Boschs military background accounts for the hierarchical character of this structure and these buildings.

In 1875 Veenhuizen was taken over by the

Een van de kenmerkende woningen met opschrift in Veenhuizen ontworpen door de Ingenieur-Architect van gevangenissen en rechtsgebouwen, W.C. Metzelaar.

Ministry of Justice. From then on its character became increasingly prison-like. Its new status did not alter the appearance of the village. The architect W.C. Metzelaar (NB the Dutch name means 'Mason') who designed most of the buildings in Veenhuizen, maintained the hierarchical character. He did not disturb the original structure of the village. In fact, he stressed the visual lay-out by adding new buildings alongside the main roads. He used a specific architectural style and employed a recurrent building typology combined with garden-planning to underline the difference between the functions of the buildings.

From a cultural and historical point of view, Veenhuizen is still very important. This unique village will be protected as national heritage, through which its future value is safeguarded.

LITERATUUR

- BERENDS, R. e.a. (1984). Arbeid ter disciplinering en bestraffing. Zutphen.
- BEWAKING VERZEKERD? (1991). Brochure Provincie Drenthe.
- BRINKGREVE, M. (1889). De Rijkswerkswerkinrichtingen Ommerschans en Veenhuizen. Utrecht.
- FABER, R. (1983). Veenhuizen één, twee, drie. Assen.
- KLOOSTERHUIS, C.A. (1981). De bevolking van de vrije

koloniën der Maatschappij van Weldadigheid. Zutphen.

- PETERSEN, M.A. (1978). Gedetineerden onder dak. Geschiedenis van het Gevangeniswezen in Nederland van 1795 af, bezien van zijn behuizing. Leiden.
- PRINS, L. (1991). Het Monumenten Inventarisatie Project: de ruimtelijke ontwikkelingen tussen 1850 en 1940 onder de aandacht gebracht. In: Historisch-Geografisch Tijdschrift 3, pp. 96-102.
- RIJKSGEBOUWENDIENST, Bureau Rijksbouwmeester (1990). Bouw- en landschapshistorische documentatie en waardebeoordeling Veenhuizen. Den Haag (concept).
- VERHANDELING over de mogelijkheid, de beste wijze van invoering, en de belangrijkste voordeelen eener algemeene armen-inrigting in het rijk der Nederlande, door het vestigen eener Landbouwende Kolonie in deszelfs Noordelijk gedeelte (1818). Amsterdam.

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN

- Algemeen Rijksarchief Afdeling kaarten en tekeningen.
- Rijksarchief Drenthe: Archief van de Maatschappij van Weldadigheid 1818-1970; Penitentiare inrichtingen Veenhuizen en Ommerschans, 1859-1978